

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ТАЪЛИМ, ФАН ВА
ИННОВАТЦИЯЛАР ВАЗИРЛИГИ

БУХОРО ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

АРХЕОЛОГИЯ ВА БУХОРО ТАРИХИ КАФЕДРАСИ

БУХОРО ТАРИХИ МАСАЛАЛАРИ

(энг қадимги замонлардан ҳозиргача)

мавзусидаги халқаро миқёсидаги илмий-амалий конференция

МАТЕРИАЛЛАРИ

2023 йил-10 июнь

Бухоро - 2023

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ТАЪЛИМ, ФАН ВА ИННОВАТЦИЯЛАР ВАЗИРЛИГИ

БУХОРО ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

АРХЕОЛОГИЯ ВА БУХОРО ТАРИХИ КАФЕДРАСИ

БУХОРО ТАРИХИ МАСАЛАЛАРИ
(энг кадимги замонлардан ҳозиргача)

мавзусидаги халқаро миқёсидаги илмий-амалий конференция

МАТЕРИАЛАРИ

2023 йил – 10 июнь

Бухоро - 2023

Илмий-амалий анжуман Бухоро тарихи, манбашунослиги, тарихшунослиги, археологияси, этнографияси, нумизматикаси, шаҳарсозлиги, маданият ва санъати соҳаларида амалга оширилаётган энг янги илмий натижаларни илмий жамоатчиликка етказиш, фан ва таълимнинг узвий боғликлигини кучайтириш мақсадида Бухоро давлат университетида 2023 йил 10 июнь куни **“БУХОРО ТАРИХИ МАСАЛАЛАРИ” (ЭНГ ҚАДИМГИ ЗАМОНЛАРДАН ҲОЗИРГИ ДАВРГАЧА)** мавзусидаги халқаро микёсида илмий-амалий конференция белгиланган тадбирларни амалга ошириш мақсадида ўтказилди.

Ушбу тўплам кенг илмий жамоатчилик, Бухоро тарихи билан қизиқувчилар, тарихчилар, магистрантлар ва талаба ёшларга мўлжалланган

Масъул муҳаррир:

БухДУ профессори, тарих фанлари доктори

Ҳ.Ҳ.Тўраев

Таҳрир хайъати ва аъзолари:

Бухоро давлат университети ректори, иқтисод фанлари доктори, профессор	О.Х.Ҳамидов
Илмий ишлар ва инноватциялар бўйича проректори, физ-мат ф.д (DSc), проф	Т.Ҳ.Расулов
Археология ва Бухоро тарихи кафедраси мудири	Ф.У.Темиров
Бухоро давлат университети профессори, тарих фанлари доктори	И.С.Иноятов
Бухоро давлат университети профессори, тарих фанлари доктори	Ш.А.Ҳайитов
тарих фанлари номзоди, доцент	М.Б.Қурбонова
тарих фанлари номзоди, доцент	М.И.Ниязова
тарих фанлари номзоди, доцент	Ф.Ҳ.Бобожонова
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)	И.Н.Наимов
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)	А.Ҳ.Болтаев
Археология ва Бухоро тарихи кафедраси катта ўқитувчиси	О.И.Ражабов
Археология ва Бухоро тарихи кафедраси ўқитувчиси	Ш.Ў.Носиров

Тўловчи ва нашрга тайёрловчилар:

Темиров Ф.У. – Археология ва Бухоро тарихи кафедраси мудири
Умаров Б.Б. – Археология ва Бухоро тарихи кафедраси ўқитувчиси
Носиров Ш.Ў – Археология ва Бухоро тарихи кафедраси ўқитувчиси

Мазкур тўплам Бухоро давлат университети Илмий Кенгашининг 2023 йил 15 майдаги
7 – сонли қарори билан нашрга тавсия қилинган.

*Илмий-амалий анжуман материалларида ёритилган тарихий жараёнлар,
маълумотлар, чиқарилган хулосалар, манба ва адабиётлар учун муаллифларнинг
ўзлари масъул ва жавобгар*

сўнг Бухоро – Термиз ва Амударё чизигини кузатиб Афғонистон чегарасини назорат қилиши лозим эди¹¹³¹.

Асосий вазифа Когон гуруҳи зиммасига тушиб, уларга эски Бухоро қалъасини эгаллаш вазифаси юклатилган эди. Операциянинг ўта махфийлигини таъминлаш мақсадида М. Фрунзенинг 27 августдаги О17 ракамли буйруғи билан Каттакўрғондан Когонгача бўлган масофада юраётган эшелонларнинг барча ойналарига гилоф тортилди, фақат томдаги тўйнуқлар очилсин, вагонларга фақат РКП (б) вакилларида ташқари ташқим яқинлашмасин, - дея огохлантирилди.

1920 йил 29 августда бронепоезддан туширилган десантлар Афшор маҳалла қишлоғини эгаллаб, Шайх Жалол дарвозасига яқинлашди. 31 август куни 5 – Туркистон ўқчи полки, 4 – отлик полк, 28 – сонли бронепоезд, 53 – автоброня – отряд ва отряд артиллерия батареяси Қарши дарвозасига келиб тўхтади. Қарши дарвозаси келиб темир йўлда турган 28 – бронепоезд шаҳарни шафқатсизлик билан ўққа тутди. Шаҳар ўт ичига қолди, фақат августнинг охири кунлари ва сентябрнинг 1 – 2 кунлари Бухоро шаҳрининг камали учун 12 минг снаряд ва бир неча миллион патрон сарфланди¹¹³².

Бухоро операциясида босқинчилар томонидан нафақат ердан, балки, ўша даврнинг замонавий техникаси ҳисобланган “Фарман”, “Сопвич”, “Ньюпор”, “Вуазон” ва “Альбатрос” сингари авиация кучлари ҳам ишга солинди. Оқибатда шаҳар вайрон этилди. Бу орада 31 августда Амир Олимхон Мохи Хоса орқали Ғиждувонга, сўнгра Шарқий Бухоро томон қочди. 2 сентябрда қизил армия қисмлари шаҳар ичига кириб Бухоро аркини эгаллади.

BUXORO DEHQONCHILIGI MADANIYATI TARIXIDAN (XIX ASR OXIRI-XX ASR BOSHLARI)

Jumaeva Nilufar Axmatovna

BuxDU o'qituvchisi

XIX asrning oxiri – XX asr boshlarida Buxoro, Karmana va Qorako'l vohalarini o'z ichiga olgan Quyi Zarafshon vohasida dehqonchilik madaniyatining o'ziga xos an'analar yuzaga kelgan. Bu an'analar avvalambor dehqonchilik texnikasi va mehnat qurollari bilan bog'liq bo'lgan. Buxoro vohasi aholisi er – suvdan jamoa bo'lib foydalanishgan. Shu bilan birga barcha sug'orish ariqlarini ham har yili kuz fasli va erta bahorda birgalikda tozalashgan. Katta ariqlarni qazish va to'g'on va dambalar qurish ishlari esa ommaviy ravishda, hashar yo'li orqali jamoa bo'lib bajarilgan. Albatta, bu ishlarni amalga oshirishda yuzlab – minglab jamoa a'zolari qo'l kuchidan foydalanilgan.

Vohada XX asrning boshlariga kelib, sinfiy jamiyat talablari asosida erlar tobora yakkala shaxslarning, ya'ni yirik er egalarining qo'lga o'tib, ularning xususiy mulkiga aylana boshlashi bilan jamoaviy munosabatlar ham asta-sekin emirila boshlangan. Shunga qaramasdan Buxoro amirligining bekliliklarida hamda tog' va tog' oldi hududlarda jamoaviy munosabatlar saqlanib qolishi geohududiy omil bilan bog'liq. Shu sababli anhor va ariqlarni tozalashga jamoa a'zolari va boylardan, ya'ni, katta er egalaridan alohida-alohida hasharchilar olingan. G'uzor bekligi qarashli Qorako'l qishlog'ilik Mulla Davlat, Qodirko'l oqsoqol, Yo'ldosh amin, To'raqul

¹¹³¹ Ф. Х. Қосимов. Бухоро амирлигининг тугатилиши. Бухоро тарихи масалалари. / Тўплам. Бухоро, 1979 – 80 б.

¹¹³² Ф. Х. Қосимов. Кўрсатилган асар. - 81 б.

Suvvonboylarning ancha eri bo'lgan. Ular suv yo'llarini tozalash uchun ko'proq mardikor
yoshilashgan. Vohaga yaqin yoki undan sug'oriladigan qishloqlar aholisi alohida bir jamoani
tashkil etgan. Tabiiyki, bu qishloq jamoalari yana kichik ekin maydonlari ham tuzgan. Ularni
vohaning bir qancha tumanlarida "paykal" deb ataganlar [6].

An'anaga ko'ra, erta ko'klamda dala ishlari boshlanishidan oldin xar yili voha qishloq
aholisi o'zlarining jamoa erlariga to'planib, oralaridan yoshi ulug', obro'li va tajribali bir
kishini oqsoqol qilib saylashgan. Ushbu yig'inda mirob, dorug'a, hatto sartarosh xam
saylangan. Faqat oilali kishilar hisobga olinib, paykallarga bo'lingan. Har bir Paykalga 8 kishi
"tan" kirgan.[9] Demak, shu 8 kishi paykalga taalluqli barcha engil va mashaqqatli ishlarni
amalga oshirgan. Ariq va anhorning uzun-qisqaligiga qarab paykallardan hasharchilar olingan.
Paykal a'zolari qat'iy tartib intizom asosida navbati bilan suv yo'llarini tozalashda
qatnashishgan.

Paykalga kirmagan, suv chiqishi qiyin bo'lgan partov erlar, ya'ni bo'sh erlar "posira",
unda ishlovchilar "posirakorlar" deb atalgan. Posira erlarda hosil etishtirish juda mushkul
bo'lgan. Dastlab bu erlarga lalmikor ekinlar ekilib, qor va yomg'ir suvi bilan sug'orilgan.
Kamdan-kam hollarda dehqonlar o'zlariga tegishli yerlarnioqar suv bilan bir - ikki bor
sug'orishgan, ya'ni bunday erlarga ekilgan ekinlar zahmat chekish bilan sug'orilgan. Shu
sababdan bo'lsa kerak suv inshootlarini tartibga keltirishda posirachilar kamdan - kam
hollardagina ishtirok etishgan.

Vohadagi barcha beklklarga qarashli qishloq aholisiniig jamoa eri va posira erlaridan
tashqari o'z tomorqasi ham bo'lgan. Bu erlar qishloqlarda 5 paxsa devor yoki chimdevor bilan
o'rta olingan. Qarako'l, Olot va boshqa tumanlarning dasht hududlarida devor bilan o'rashga
ehtiyoj sezilmaganligi bois ma'lum bir belgilar qo'yilgan va bunday erlar odatda "hayat" deb
atalgan[2].

O'rta Osiyoning boshqa xududlarida bo'lgani singari Buxoro vohasida ham suv
tanqisligi yuz berib turgan. Shu bois mahalliy xalq sug'orish shohobchalaridan
foydalanishning tartib - qoidalari va usullarini yaxshi bilishgan[2]. Dehqonlar suv tanqis
bo'lgan hududlarda suvdan navbat bilan foydalanishga qat'iy rioya etishgan. Suv miqdori
muayyan tartibda o'lgangan. Masalan, "bir suv-ariqdan bir kecha-kunduzda oqib o'tgan suv:
"bir tegirmon" yoki "tosh" - bir pud donni tegirmonda tortguncha ketadigan suv "bir qo'sh" -
bir qo'sh ho'kiz bilan haydalgan erni sug'orish uchun etadigan suv" kabi suv o'lgovlari keng
qo'llanilgan. Buxoroning suvga tanqis tumanlarida jamoa foydalanadigan paykallarda bir qo'sh
erga beriladigan suv "mo'ndi" bilan o'lgangan. Mo'ndi - tubi teshilgan, taxminan o'n litr suv
sig'adigan oddiy sopol ko'zacha bo'lib, undagi suv oqib bo'lishiga qarab suv miqdorini
o'lganganlar. Shuni ta'kidlash kerakki, paykal va hayat erlarini sug'orishning "bir
suvning oz - ko'pligiga qarab tanlangan. Vohaning o'rta qismida dehqonlar sug'orishning "bir
quloq" usulidan ko'proq foydalanishgan. Bunda vaqt hisobi quyosh harakatiga karab
belgilangan. Miroblar paykal a'zolarining eri qanchaligini juda yaxshi bilishgan va shunga
qarab vaqt ajratishgan. XX asrning boshlariga kelib boy-badavlat kishilar o'z mavqelaridan
foydalanib, ayrim hollarda belgilangan tartiblarni ham buzishgan.[2]

Romitan tumanidaga Qo'rg'on qishlog'ida 50 ta paykal bo'lib, bir kecha - kunduzda
uchtadan paykal sug'orilishi kerak bo'lgan. Ikkita paykal kunduzi, bittasi esa kechasi
sug'orilgan. Har paykalga 16-17 kunda bir bor navbat kelgan. Qo'shni qishloq Romishda esa
37 taga yaqin paykal bo'lgan. Qishloq oqsoqoli boshchiligida chokboshlar (bu qishloqda
paykalboshi yig'ilishib, suv navbatini belgilashgan. O'rta kattaliklari bir chelak suv keladigan
sopol ko'zaning tagini teshib suv oqizishgan. Aynan shu holni boshqa qishloqlarda ham ko'rish
mumkin edi.

Paykallardagi ekinlarni suvning miqdoriga qarab sug'orishgan. Agar suv kam bo'lsa,
poxol qilib, bostirib sug'orilgan. Mabodo, suv uzoq vaqt oqadigan bo'lsa, ekinlarga egatlar

yoxud jo'yaklar orqali suv oqizishgan. Ekinlar qonib suv ichishiga, ayniqsa, katta e'tibor qaratilgan. Paykallarni jo'yaklardan oqizib sug'orish usuli ko'pincha tunda amalga oshirilgan.

Buxoro vohasi sharoitida dehqonchilik xo'jaligi sun'iy sug'orishga asoslanadi. Ekinlarning unumdorligi, ekinlarning hosildorligi sun'iy sug'orish, ariqlarning uzayishi va kenagayishi hisobiga yildan yilga ortib borgan. XIX asrning oxiri - XX asr boshlariga kelib sug'orish tarmoqlariga e'tibor pasayganligi kuzatiladi. Daryo suvi kam bo'lganligi tufayli ariqlar shoxlar (ariqdan kichik, ayrim paykallarni, qishloqdagi erlarni sug'oradigan suv yo'lini qamrov) loyqa va suv o'tlari bosib ketgan. Natijada yildan-yilga sug'oriladigan maydonlar miqdori qisqarib borgan. Bu esa bir qator sabab va omillar bilan bog'liq bo'lgan. Ekinlarning miqdori qismi yirik yer egalari qo'lga o'tib ketgach, sug'orish ishlariga e'tiborsizlik bilan qamrov kuchaygan. Erga bir mavsumda bug'doy yoki arpa ekib olingach, paykallar o'tloqqa aylantirilgan. Vaqt o'tishi bilan bir qancha ariq - zovurlar ko'milib o'z ahamiyatini yo'qotgan.[3]

Insoniyat hayoti, xo'jalik faoliyati ko'p jihatdan dehqonchilik ishlab chiqarishiga bog'liq bo'lib, mehnat qurollari uzoq o'tmishdan qolgan shakllarda edi. Yerni haydab shudgor qilish yoki ekinlarga ishlov berish qo'sh-ho'kizlar yordamida amalga oshirilgan, shuning uchun ishchi hayvonlarning buxoroliklar hayotidagi ahamiyati nihoyatda baland bo'lgan. Ishchi hayvonlarni yaxshi oziqlantirish, ularni asrab avaylash hayotiy zaruriyatga aylangan edi. Kuzgi shudgor paytida ham asosiy ishchi kuchi qo'sh-ho'kizlar bo'lib, ular qo'shilgan omochlarda yerni haydalar, shudgor qilinar edi. Erta bahorda esa yerni ekishga tayyorlash, six mola qizigani ham asosiy ishchi hayvon ho'kizlar, ba'zan otlardan foydalanilar edi. Bahorgi yumushlar qizigan mart - aprel oylarida kunlar uzayib, havo harorati ham ko'tarilib borar, bunday sharoitda ayniqsa qishdan "eti yupun bo'lib, yoki yo'g'on cho'zildi" - ingichka uzildi bo'lib chiqqan jonivorlarning xizmatidan foydalanish barobarida ularni asrab - avaylash zarur bo'lgan.

Qadimgi buxoroliklar ishchi hayvonlarni yaxshi oziqlantirish bilan birga ularni salqin vaqtda, ko'proq tunda va erta saharda ishga solganlar. Bahorgi yumushlar qizigan paytda ishga solingan ho'kizlarga nisbatan "gava pushtash oftoba nabinad" - Ho'kizning tanasi qaynatilgan ko'rmasin iborasi shundan shundan kelib chiqqan bo'lib, ho'kizlarni, umuman ishchi jonivorlarni quyosh tig'ida ishlatmasdan, ularni asrab - avaylash, ishni salqin vaqtda amalga oshirish lozimligi nazarda tutilgan [4].

Erta bahorda yerlarni ekishga tayyorlash, ekishni o'z vaqtida o'tkazish ham alohida tayyorgarlik va tajribalarni talab qilgan. Buxorolik Bobodehqonlar bahorning har bir lahzasidan unumli foydalanib ekish - tikish ishlarini o'z vaqtida amalga oshirishga harakat qilganlar. Bahorning har daqiqasini g'animat bilib, ekishni ertaroq amalga oshirishga intilganlar. Xalqda "sepilgan urug' ho'kizning tanasiga tegmasin" [5] iborasiga bahorgi ekish paytida erga sepilgan urug' ishchi jonivorlarning tanasiga tegilib erga tushguncha vaqt bo'lgani beriladi, degan ma'no anglatgan.

Yerga ishlov berish, ekinlarni parvarishlash borasida ham an'anaviy usullar asosida katta tajriba to'plangan. Ota bobolarimiz bir qator agrotexnik usullarni kashf qilganlar. Shulardan biri oq jo'xori ostini to'pchalash usulidir.

Ma'lumki, xalqimiz oshxonasida go'ja taomi qadimdan mavjud bo'lib, uni asosan oq jo'xoridan tayyorlashgan va qatiq qo'shib iste'mol qilingan. Oq jo'xorini yetishtirish esa boshqa ekin turlariga qaraganda alohida agrotexnika talab qilgan. Buning uchun mahalliy o'g'itdan yaxshilab to'yintirilgan, suvga qulay joy tanlanib ekin ekilgan. Ekin qator orasi butalar oralig'i 40 - 50 sm dan kam bo'lmasligi kerak bo'lgan. Ekin unib chiqqandan so'ng uning yagonalab, begona o'tlardan tozalab turilgan.

Buxoroning issiq va quruq havo sharoiti, suv tanqisligi davrida balandligi bir metrcha keladigan oq jo'xorining har bir tubiga alohida - alohida ishlov berilib, o'sib yetilgan yumshatilib, yumshoq tuproqdan kunda ostiga tortilib, to'pcha qilingan. Buning natijasida nam

uzoq saqlangan va butaning mustahkamligi, shamol va tabiiy ofatlarga bardoshligi oshgan. Oqjoxori 2 - 2,5 metr balandlikkacha o'sib, har bir tubi 3 - 4 tagacha bosh bog'lagan yoki har bir tubdan kamida bir kilogramma hosil olingan. Qishloq joylarida yashovchi buxoroliklarning ayonida uzun qator qilib osib qo'yilgan oq jo'xori boshlarini kech kuzgacha uchratish mumkin edi. Yozning issig'ida obdon qurigan oq jo'xori boshlari yanchilib, doni sovurilib olingan, yaxshilab tozalanib, alohida quruq joyda saqlangan. Kuz va qish mavsumlarida uning donidan go'ja taomi pushirilib itemol qilingan.

Buxoro an'anaviy dehqonchiligining yana bir usuli poliz mahsulotlaridan qovun va tarvuz etishtirishda qo'llangan "Varqoni" usulidir. Bu usul haqidagi ma'lumotlarni qovun va yozma manbalarda uchratmadik. Axborotchilarning xotiralariga suyanib fikr yuritdik [7].

Buxoro vohasining o'ziga xos iqlimi va tuproq sharoitida poliz mahsulotlari yetishtirish alohida qunt va tajriba talab qilgan. Zarafshon daryosining serunum tuproqli adog'lari, katta kanallarning to'g'on atroflari suvga serob, sernam va yumshoq bo'lib, daryo va kanallar oqizib kelgan loyqadan to'yinib, unumdorligi oshgan joylar edi. Bunday joylarda poliz ekinlaridan qovun va tarvuz ekilsa yuqori hosil berar edi. Ekilgan qovun unib chiqib, palak otib gulga kirgach, suvga bostirib sug'orilgan yoki toshqin bo'lsa suv ostiga qolgan. Bu holda yer tobg'a kelgach ag'darma chopiq qilinib, har bir tup ostiga tuproq to'pcha qilingan. Bu usulni suv inshootining bosh qismi to'g'on nomi bilan yoki qadimgi so'g'diy tilida "varq" - "to'g'on nomi bilan "Varqoni" deyilgan. Varqoni - to'g'on boshi dehqonchiligi bo'lib, etishtirilgan poliz mahsulotlari serob va nihoyatda mazali bo'lgan.

An'anaviy Buxoro dehqonchiligida poliz ekinlarini yagonalashda alohida e'tibor qaratilgan. Xalqda "bir palakdan ikki qovun", "ikki palakdan bir qovun"[4] iborasida qovun, tarvuz, qovoq va boshqa ekinlarni o'z vaqtida yagonalashning nihoyatda zarurligi ko'rsatilgan.

Haydalgan erdagi kesaklarni ezish, erni tekislash hamda urug' sepilganidan so'ng ustidan tuproq tortish uchun mola ishlatilgan. Molaning ikki xil turi mavjud bo'lgan: biri katta, uzunligi 3-3,5 m. ko'p yillik tut yoki o'rik yog'ochidan yasalgan (yo'g'on tanali tut yoki uning tanasi poytesha bilan yo'nilgan). Molaning eni 40-60 sm bo'lgan. Molani xo'kizlar tortgan. Ho'kizlarni bir kishi etaklagan, mola ustida ham bir odam o'tirgan. Mola aksariyat lalmikor ehlarda, qatqaloq va xashakli ehlarda ishlatilgan. Bahorgi ekinlar ekiladigan ehlarda mola o'rinda shox-shabbali kichik daraxt tanasi ishlatilgan. Mola yasashga imkoni bo'lmagan kambag'al xo'jaliklar omochning shotisidan mola sifatida foydalanishgan. Molaning kichigi 2-2,5m chamasi bo'lgan. Buni qo'sh ho'kiz, ot yoki tuya tortgan.[6]

Buxoro vohasida qadimdan ishlatilib kelayotgan er yumshatgich vositasi belkurakdir. Bu asbob temirdan yasalgan bo'lib, ishlatuvchining xohishiga qarab, maxsus quloq yasatilgan. Quloq belkurakning o'ng yoki chap tomonida bo'lgan. Ba'zi xonadonlarda ikki tepki quloq ishlangan belkurak bo'lgan. Belkurak erni kovlash, aravaga go'ng yoki tuproq ortish, ariq qazish va paxsa devor qurishda qo'llanilgan. Belkurakning uzunligi 25-27 sm, eni 20-23 sm atrofida bo'lgan. Dastasining uzunligi 1,3-1,5 metrni tashkil etgan. Loy ishlarida belkurakdan farqliroq, loyni kesishga qulay va engil bo'lgan kapcha ishlatilgan.

Qadimda dehqonchilikda keng ishlatiladigan mehnat quroli ketmon bo'lib. Buxoro vohasi ziroatchilari uchun ham bu qurolning xizmati katta bo'lgan. Bog'dorchilik, polizchilik, sabzavotchilik va g'allachilikda, umuman, er ishlarida ketmon ishlatilgan. Ketmonlar ham shakli va hajmiga qarab bir-biridan farqlangan. Eni 30-32 sm, uzunligi 25-27 sm bo'lgan ketmonlar tuproq yuklarida, ayniqsa, jo'yak olish, uvat ko'tarish, egat olish vaer tekislashda ko'proq ishlatilgan. Hajmi kichik ketmonlar esa o'simliklarning tagini yumshatish va chopiq qilishda qo'llanilgan. Ketmon dastasi asosan tol daraxtidan tayyorlangan. Voha dehqonlari erdan ko'proq hosil olish uchun unga sifatli ishlov berishgan. Tadbirkor boylar kuzda erni bir-ikki marta ko'sh bilan haydashgan. Mola bosish, dalalarga suv tarqatish va mahalliy o'g'itlarni berish ishlari ham tajribali dehqonlar maslahati bilan amalga oshirilgan. Almashlab ekish ham

dehqonchilikda asosiy o'rinda turgan. O'simliklarning mavsumiy xususiyatlaridan kelib chiqqan birining o'rniga ikkinchisini ekishgan. Albatta, bu jarayonda ob-havoning qanday kelishi tuproqning o'ziga xos xususiyatlari ham hisobga olingan.

O'rta Osiyodagi barcha xalqlar singari Buxoro vohasi dehqonlari ham XX asrning boshlarida donli ekinlarni ko'proq ekishgan. Kuzda haydalgan erlarga bug'doy, arpa, urug' qo'l bilan sepilgan va ustidan mola tortilgan. Don ekilgan to'qay erlar asosan, mayda unib chiqqach, boshqo olish oldidan va don xamirga aylanganidan so'ng 2-3 marta sug'orilgan.[6]

Axborotchilarimizning ta'kidlashlaricha, obikor erlarga oq bug'doy lalmikor erlarga «qizil bug'doy», «qora qiltiq bug'doy» ekilgan. Hosil yig'ib olingandan keyin bo'sh erlarga mosh, kunjut, uch oylik oq jo'xori, tariq ekilib, yaxshi hosil olingan. Ba'zi dehqonlar qayta ekishga sabzavot va poliz ekinlarini, xususan, sabzi, sholg'om, tarvuz kabilarni ekishga ma'qul ko'rishgan.[9] XX asrning boshida asosiy maydonlarga bug'doy, arpa bilan no'xat, zig'ir, kunjut, makka, kungaboqar kabi donli va boshqo ekinlar ham ekilgan. Hosidandan bo'shagan paykallarning barchasida qayta ekish to'liq amalga oshirilgan. Chunki qayta ekish uchun dehqonlarning hamma vaqt ham imkoniyati bo'lgan. Paykallarning asosiy qismi o'rimdan so'ng sug'orilgan, qo'sh bilan 2-3 marta haydalgan. Noyabr oyining oxiri, dekabr oyi ichida yerga «yaxob» suvi berilgan.[10] Albatta, sug'orilgan erlar bahorgi ekish mavsumi boshlangunga qadar dam olib yotgan.

XIX asrning oxirlarida Turkiston o'lkasida sug'oriladigan barcha maydonning 70 foiziga g'o'za ekilgan, xolos. Paxta maydonlari Buxoro amirligida 62 foiz, birgina Qashqadaryo vohasida esa 2 ming gektarni tashkil etgan.[8] XX asrning boshlarida Buxoro amirligi Angliyaga va boshqa chet mamlakatlarga turli xil qishloq xo'jalik mahsulotlarini sotgan. Mahsulotlar ichida paxta ko'p bo'lgan. Bu esa o'z navbatida Buxoro vohasining Qorako'ndagi Olot, Romitan kabi tumanlarida paxtaning ko'p ekilishiga sabab bo'lgan. Vohada «Mang'it g'o'za», «Malla paxta» navlari ekilgan. Chorikorlar etishtirgan paxta hosili katta erlarga tomonidan sotilgan. Boylar korxonalar (paxtani qayta ishlaydigan kichik korxona) qayta paxtani chigitdan ajratishgan va olingan toladan ip yigirishgan. Iplardan shoyi matolar to'qishgan. O'rta Osiyo xonliklari bilan savdo-sotiqni rivojlantirish masalasini o'rnatgan uchun yuborilgan polkovnik Strukovning yozishicha, «Osiyoliklar keltirayotgan turli to'qima matolarni oddiy xalq juda xush ko'rib ishlatadi, chunki ular yumshoq va chidamli bo'lgani uchun davlatdagi armiya uchun juda zarur bo'lgan kanop mato o'rnini bosib oladi»[10]. Rus zobitining bu fikrlarini axborotchilarimizdan olingan ma'lumotlar ham tasdiqlaydi.

Yashash sharoiti qanchalik og'ir bo'lmasin, voha ziroatchilari hamisha bir-biriga yordam qo'lini cho'zib kelgan. Ariq ochish, tozalash ishlari kuzning oxiri va qish davri hamda bahorda hashar yo'li bilan amalga oshirilgan bo'lsa, xirmondagi donni ajratish, g'o'zani chop qilish, ko'sak chuvish, tok, anor, anjirlarni ko'mish va ochish, daraxtlarga ishlov va shakar berish kabi ishlarni ham dehqonlar hamjihat bo'lib bajarishgan.

Birinchi jahon urushi arafasida Rossiyaning Turkistonda olib borgan mustamlakachilik siyosati boshqa soha vakillari kabi dehqonlarning ham ahvolini og'irlashtirgan. Soliqlarning haddan ortiq ko'payganligi ekin maydonlarining qisqarishiga olib keladi. Xalq bir amalga tirikchilik o'tkazish uchun ishchi ho'kiz o'rnida hattoki o'zlarini omochga qo'shib er haydaganliklari, ketmon bilan ertayu - kech er chopganliklari haqidagi ma'lumotlar axborotchilarimiz xotiralarida saqlangan.

Almashlab ekish an'anasiga rioya etilmaganligi natijasida g'o'zaning yomon parvarish qilinishi dalalarning quvvatsizlanishiga, paxta hosilining pasayishi va majud navlarning buzilishiga, shuningdek, boshqa sifat ko'rsatkichlarining yomonlashuviga olib keldi. 1910 yildagi ob-havo sharoiti (ko'klamning kech va sovuq kelishi, yozdagi qurg'oqchilik, chig'ir bosishi) iqtisodiyotning va paxtachilik agrotexnikasining ahvolini yanada og'irlashtirdi.

Turkiston o'lkasi u

gʻitun
tuzato boʻlmaydi.

Xulosa: XIX asr oxiri- XX asrning boshlarida Buxoro vohasida g'alla, paxta yoki boshqa ekinlarini ekib parvarishlash dehqonlar uchun qo'l mehnati bilan bajariladigan qimmatli ish bo'lgan. Sug'orish shoxobchalarining talabga javob bermaganligi, qishloq xo'jalik texnikasi va ish qurollarining yomon holatidagi bo'lib qolishi, qishloq aholisi qishloqdan chiqib ketishiga olib kelgan. Buxoro vohasida g'alla, paxta yoki boshqa ekinlarini ekib parvarishlash dehqonlar uchun qo'l mehnati bilan bajariladigan qimmatli ish bo'lgan. Sug'orish shoxobchalarining talabga javob bermaganligi, qishloq xo'jalik texnikasi va ish qurollarining yomon holatidagi bo'lib qolishi, qishloq aholisi qishloqdan chiqib ketishiga olib kelgan.

Dono xalqlarimizning yillar davomida yerga ishlov berish, ekib mo'l hosil olishning o'ziga xos usullari va tadbirlarini yaratib, Quyi Zarafshonning tabiiy sharoitida ham jahon ziroatchilik madaniyatiga o'ziga xos munosib hissa qo'shganlar, og'ir sharoitlarga qaramay o'zlarining asriy tajribalari asosida an'anaviy ziroatchilik usullari yordamida mo'l-ko'l hosil yetishtirishga muvaffaq bo'lganlar.

BUXORO XONI ABDULLAXON II NING BUXORO TARIXIDA TUTGAN O'RNI.
Chirchiq Davlat Pedagogika U.

Bozorov Elyorjon Hashxon o'g'li.
CHDPU "O'zbekiston tarixi" kafedrasida
o'qituvchisi. Sa'dullayev M. I.

Abdullaxon (to'liq ismi Abdulla ibn Iskandarxon ibn Jonibek sulton ibn xoja Muhammad ibn Abdullaxon) 1534 – yil Miyonqul shahrida tug'ulgan 1598 – yil Ofarikent qishlog'ida vafot etgan va uni Buxoro yaqinidagi Bahovuddin majmuasiga dafn etilgan. Uning hayoti va Buxoro amirligida tutgan siyosiy mavqei haqida bir qancha fikrlar yuritishimiz mumkin. Xususan, O'zbek davlatchiligi tizimidagi Buxoro xonligining shayboniylar sulolasidan chiqqan eng yirik hukumdori, davlat arbobi, sarkarda, ilm–fan, ma'rifat, madaniyat jamiysi hisoblanadi.

Uning taxtga kelishi qiyin vaziyatda yuz beradi. Bu davirda taxt uchun kurash avjiga chiqqan edi., Balx hukmdori Pirmuhammadxon (1556-1561) Buxoro taxtiga o'tiradi. Shunga qaramasdan, 1556-yilda Axsi va Andijon mulki hukmdorlari Buxoroni egallashga harakat qilib ko'rdilar. Ammo, o'sha paytda juda katta nufuzga ega bo'lgan jo'ybor shayxi Xo'ja Islom tomonidan qo'llab-quvvatlangan shayboniy Iskandar Sultonning o'g'li Abdulla Sultonbonga yo'l qo'yildi. Amalda Abdullaning o'zi ularning nomidan hokimiyatni idora etardi. Otasi Iskandarxon 1561-yili xon deb e'lon qilinadi. U 1582-yil vafotiga qadar xonlik taxtida o'tiradi. Otasi vafotidan so'ng 1583-yil Abdullaxon II o'zini rasman xon deb e'lon qiladi. Abdullaxon (1557-1598) hukmron boigan davrda Movarounnahrda kuchli markazlashgan davlatga asos soldi. Uning butun hukmronlik yillari urush va jang-u jadallar bilan o'tdi. 1557-yilda Shahrissabzni, 1569-yilda Samarqandni egalladi. 1558-1572-yillarda o'rtada tanaffuslar bilan Badaxshon uchun jang qiladi, Balx va Hisorni qolga kiritdi. 1582-yilda Toshkent, Sayram, Turiston, Far'ona, 1583-yilda Yul'at, 1595-yilda esa Xorazm taslim etiladi.

Davlat boshqaruv haqida so'z borganda oldindan saqlan kelgan an'analarni ba'zilarga o'zgartirish kiritadi Davlat tepasida tabiiy ravishda oliy hukmdor xon turgan. Oliy hukmdorlik o'zidan bolaga emas, balki suloladagi eng ulug' yoshdagi namoyandaga o'tishi tartibi dastlabki shayboniylar davrida saqlangan bo'lsa-da, asosan XVI asrning 40-yillaridan boshlab sulola ichidagi oilaviy an'ana ustun chiqqa boshlagan. Abdullaxon II davriga kelib esa, bu holat aniq bir shaklga tushgan. Shunga qaramay, shayboniylar sulolasidagi davomiylik masalasi so'nggi paytgacha muayyan shaklga ega bo'la olmagan. Shayboniylarda, ayniqsa, Abdullaxon II davrida valiahdga Balx viloyatini sovg'a qilish udum tusiga kirgan. Bu udum keyingi shayboniylar sulolasi hukmronligida ham davom etgan.¹¹³³

	БОШЛАРИДА РОССИЯ ИМПЕРИЯСИ ОМОНИДАН ЕТИСИУВ ВИЛОЯТИГА АХОЛИНИ КЎЧИРИШ СИЁСАТИ Инкишофи тафаккури толибим дар омўзонидани мавзўи “Вазъи сиёсии Хонни бухоро дар асри XVII ва нимаи аввали асри XVIII”	479
Хошимова Шифоат Гадфорова Гулсара	ПРАВОВАЯ СИСТЕМА В БУХАРСКОМ ЭМИРАТЕ. XX АСР БОШЛАРИ БУХОРО ҲАЁТИ ФИТРАТ ТАЛҚИНЛАРИДА	481
Исраилович Болатбоев Хамидулла Қазақбаева Дисрабо	XIX АСРНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИ – XX АСР БОШЛАРИДА РОССИЯ ХУКУМАТИ ТОМОНИДАН БОШКАРУВ ТИЗИМИ ВА КЎЧИРИШ СИЁСАТИДА ОЛИБ БОРИЛГАН ТРАНСФОРМАЦИОН ЖАРАЁНЛАР MANG‘TLAR SULOLASI VA KIL MUDAMMAD SIDDIQ HASHMATNING BUXORO ILMIY ADAVIY MUNITIDA TUTGAN O‘RNI	490
Генрихов Шахноза Валленевна Shodmon Vohidov Shetov Temirov	ИЗ ИСТОРИИ ТУРКЕСТАНСКИХ ДЖАДИДОВ. О КУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЯХ БУХАРЫ И КАЗАХСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ	493
Холжикова С.К. Казиева Сағде Кулхамедовна Тилекулов Гаухар Сейдуллыевич Кобулов Э.О. Бегалиева М.О. Худойбердиев У. Номозов Мухаммадали	“ХИСОР ЭКСПЕДИЦИЯСИ” ТАРИХИ (ТУРКЕСТАНСКИЕ ВЕДОМОСТИ МАЪЛУМОТЛАРИАСОСИДА) BUXORONING ASHTARXONIYLAR DAVRIDAGI MEMORISHLIGI	497
Турсунов Бўстон Рахмонович Турсунова Зилолахон Маматкулов Жўрабек Абдуганиевич	ПРОТИВОСТОЯНИЕ БУХАРСКОГО ЭМИРАТА И КОКАНСКОГО ХАНСТВА И ЕЕ ПОСЛЕДСТВИЯ. АМИР ОЛИМХОН ХУКМРОНЛИК ЙИЛЛАРИДА БУХОРО АМИРЛИГИДА КЕЧГАН СИЁСИЙ ЖАРАЁНЛАР ТАВСИФИ	502
Ю. А. Шукруиллаев		507
Джамега Nidifat Axmatovna	БУХОРО ДЕНҚОНШЛИГИ МАДАНИҲАТИ ТАРИХИДАН (XIX ASR OXIRI-XX ASR BOSHLARI) БУХОРО ХОНИ АВДУЛЛАХОН II NING БУХОРО ТАРИХИДА TUTGAN O'RNI.	510
Vozdov Elyorjon Sardilayeva Mahfuza Nusupovna		512
3-ШУЪБА. БХСР ВА СОВЕТ ДАВРИДА БУХОРО ТАРИХИ МАСАЛАЛАРИНИНГ ЎРГАНИЛИШИ		517
Хасанов Бахтиёр	ГЕРМАНИЯДА ТАҲСИЛ ОЛГАН БУХОРОЛИК ОМОНИУЛЛО НУСРАТУЛЛО КИСМАТИ	522
Фаррух Темиров	САДРИДДИН АЙНИЙ ВА ПУБЛИЦИСТИКА БУХОРО ТАРАККИЙГАРВАРЛАРИНИНГ РЕСПУБЛИКА ДАВРИДАГИ ФАОЛИЯТИ ВА ШАРҚ ДАВЛАТЛАРИ БИЛАН ҲАМКОРЛИГИ	527
Дилноза Жамолова	БУХОРО ХАЛҚ СОВЕТ РЕСПУБЛИКАСИДА МИЛЛИЙ БОШКАРУВ УЧУН КУРАШИ	530
Ойбек Рашидов	THE BASMASHI MOVEMENT IN BUKHARA PUBLISHED IN AK ZOL NEWSPAPER	532
Ерен АКДЕНИЗ	ЎЗБЕКИСТОНДА МАДАНИЙ-ОКАРТУВ МУАССАСАЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ҚИШЛОҚ МЕХНАТКАШЛАРИ МАЪНАВИЙ ТУРМУШИДАГИ ФАОЛИЯТИ (XX АСРНИНГ 20-ЙИЛЛАРИ ИККИНЧИ ЯРМИ – 30-ЙИЛЛАР)	533
Ибодулла Шоймардонов	БУХОРО ХАЛҚ ЖУМХУРИЯТИНИНГ КОНСТИТУЦИЯСИ – ДЕМОКРАТИК АСОСИЙ ҚОНУН JADID TARAQQIYARIG‘OZIG‘ YUNUS VA BUXORO MATBUOTI	542
Эргашева Мавгула Зулканлар кизи Alijonov Muslimbek Kanat Bazarbayev	ПОЛИТИКА СИТУАЦИЯ И В КАЗАХ	544
		554
		557